

Ce este societatea cunoașterii?

■

Marin Dinu

Profesor universitar doctor
Academia de Studii Economice, București

Rezumat. Acest studiu își propune să opereze delimitări conceptuale mai concordante cu achizițiile teoretice în legătură cu societatea cunoașterii. Autorul consideră oportun să situeze în centrul definirii conceptului de societate a cunoașterii problema prevalenței în tipologia resurselor. Astfel, societatea cunoașterii apare ca o formă de organizare în care predomină cunoștințele științifice, fie ele tratate și sub raport informatic. Concordanțele de esență sunt depistate prin decelarea relației funcționale societate a cunoașterii – societate globală. În spectrul de semnificații specific acestei magistrale a configurării de după postmodernism a lumii sunt abordate prioritățile proiectului celei de-a doua modernități – matricea paradigmatică a globalizării. În fapt, studiul argumentează în favoarea recentrării globalizării pe uman, pe valorile sale distinctive ce substanțializează și dau sens evoluțiilor lumii. Postreferențialitatea este expresia rațională a întoarcerii umanității către ea însăși⁽¹⁾.

Cuvinte-cheie: principiul masei critice; postreferențialitate; a doua modernitate, suportul globalizării.

■

Clasificare JEL: D83, O33.

O perspectivă postreferențială asupra resurselor

Adevărata problemă a societății bazate pe cunoaștere este metacunoașterea. Temeiul acestei aserțiuni rezidă în performanța rutinei acționale de a evita un risc entropic: reinventarea roții. Așa se face că lumea trebuie să revină mereu la nevoia de a formula un răspuns asimptotic la întrebarea recurentă: cum să favorizăm dezvoltarea folosindu-ne tot mai mult de ceea ce este cunoașterea?

Primul referențial: modelul explicativ

Când vorbim de societatea cunoașterii, în variile ei aproximări lingvistice, invocăm starea de grație a oamenilor ca ființe a căror creativitate combină rațiunea cu pasiunea, calculul cu inspirația, deducția cu inducția, raționamentul logic cu aprecierea metafizică, contingentul sau substanța cu transcendența sau imaterialul, valoarea

de adevăr cu conjectura etc. Într-un fel frust, se înfiripă o percepție incrementală: societatea cunoașterii este chiar societatea umană postcarteziană, când creativitatea vizează completitudinea indeterminată.

Plăpânda identificare în demersul public a acestei schimbări nu trebuie să ne îngrijoreze. Ea este oricum conformă cu o tradiție limitativă, cea a confortului conservării cadrului referențial la nivelul a ceea ce s-a însculat în universul spiritual al fiecăruia pe canalele culturii generale. Reflexul raportării la modelul mecanicist de explicare a lumii și – până la urmă – a orice ține de ea este invariabila constitutivă a spiritualității actuale.

Încă nu am ieșit – decât prin excepție și oricum exclusiv elitar – din paradigma universului-ceasornic (Damasio, 2004). Ne explicăm, cu suficiență, că orice reprezintă o rotiță într-un ansamblu pus în mișcare de forța mecanică a arcului care se destinde. Dacă și universul vizibil pare să imite regularitățile unui pendul, putem compune și recompune orice organism, fie el și viu!

Obsesia mecanismului, instalată autoritar în modul de percepere a lumii, a culminat cu industrialismul și specializarea gândirii profesionale. Sciziparitatea și diviziunea au devenit regula, modelul de savant a acoperit ultraspecializarea pe cea mai mică posibil particulă de materie, vocația școlilor de gândire s-a epuizat în descoperirea de constante universale, s-a ajuns la excelență în profesia fragmentară, partea, câtimea, făcând întregul neinteresant pentru cercetare.

Semnele evoluției însă lasă să se întrezărească o revenire, pe o altă treaptă, la preeminența întregului funcțional, fie acesta un sistem cu autoreglare sau cu autoorganizare, tendință legată de transformarea cunoașterii în resursa esențială a existenței. Poate fi vorba de o tendință imanentă a lumii vii de a atinge completitudinea funcțională, dar și de o alternativă căutată la propensiunea individualizării stării de conștiință ce ecranează perspectiva întregului. Exercițiul re proiectării viziunii este cumva vital pentru depășirea blocajului de înțelegere a problemelor nesoluționate ce aglomerează magistrala cunoașterii datorită metodei precare a lui *caeteris paribus*.

Trebuie observat faptul că rațiunea paradigmatică a societății cunoașterii, ca noțiune generatoare de senzori, instrumente, atitudini și practici, a unui câmp acțional uman diferit în istorie, are nevoie, după triumful mecanicii, de explicații extrem de nuanțate. Și asta pentru că trebuie complet detașat universul conceptual al societății

cunoașterii de modelul transcendențial al societății care a mizat dintotdeauna, mai ales implicit, pe cunoaștere, ba chiar a lăsat impresia pozitivistă că a progresat doar ca urmare a capacității mereu rafinate de a uza de instrumentalizarea valorilor cunoașterii în general.

Desigur, fără rigoare și chiar la modul obișnuit, societatea umană este o societate a cunoașterii; a cunoașterii mecanismelor de valorificare a resurselor epuizabile, care sunt prin definiție naturale. La modul generic, societatea a fost mereu o societate a cunoașterii, care însă a alergat după cunoștințe noi, menite să consume exclusiv natura-mamă. Adevărata societate a cunoașterii – ca expresie a societății globale – încearcă să pună de acord nevoile naturii umane, tot mai mari și mai diverse, cu cele ale regenerării naturii-mame, propunând modalități de dezvoltare consumatoare ale resurselor inepuizabile, înainte de toate a resursei reprezentate de inteligența umană, de cunoaștere, de propensiunea spre inovare, de capacitatea antreprenorială, de asociativitatea creativă etc.

S-ar putea ca unele fundamentări ale strategiilor pentru societatea cunoașterii să aibă motivații inadecvate, de genul celor care pun accent doar pe nevoia de competitivitate, ca expresie a exploatarea funcției concurențiale (Groupe de Lisbonne, 1995). După cum altele să eșueze pur și simplu în utopie, mai ales acolo unde nu există capacitatea de a genera sau dispune de resurse, cum ar fi o încercare româ-nească de a orchestra un proiect de dezvoltare durabilă la orizontul anului 2025. Dincolo de aceste extreme, încap suficiente experiențe care pot să genereze un fond de date pentru o strategie credibilă de evoluție spre societatea cunoașterii.

Între calitatea de a progresa prin cunoaștere, pe care a avut-o societatea umană, și modelul societății cunoașterii există o diferență de masă critică. Când societatea ajunge să realizeze cunoaștere cu predilecție și să consume cunoaștere cu preponderență, ea chiar devine societatea cunoașterii. Acum, cunoașterea este efectiv pluri- și transdisciplinară până la fuziuni paradigmatiche, concretă până la științificare și imaterială până la virtualitate. În societatea cunoașterii, ideea, ca informație, este nu doar primordială, ci și prioritară, în timp ce se manifestă deopotrivă ca inefabilă și substanțială, esențială și concretă, funcțională și randamentală.

Al doilea referențial: societatea globală

Ca resursă a dezvoltării, cunoașterea se transformă în putere inepuizabilă, a cărei gestionare se poate face doar

global pentru a nu deveni antirandamentală. Asocierea frecventă în discursul profesionalizat al globalizării cu societatea cunoașterii este și oportună, și justificată. La drept vorbind, globalizarea are ca finalitate societatea globală, care poate fi cu consistență recunoscută în spectrul de semnificații al societății cunoașterii, de la centrarea dezvoltării pe inovare până la mobilitatea confortabilă a factorilor și împlinirea libertăților prin discernământul criterial autoasumat.

Evoluțiile către societatea globală – ca expresie desăvârșită a globalizării –, deși par teleologice, mai ales prin logica acceptată pentru obiectivele societății bazate pe cunoaștere în unele regiuni ale globului, cum ar fi Uniunea Europeană, nu sunt nici lineare și nici predeterminate. Societatea cunoașterii are indeterminări ce țin doar de substanța cunoașterii, neprogramabilă în esență și imposibil de închis în reperiile unei paradigme fără riscul de a nu fonda proiecte eșuate sau a gestiona o „nouă lume minunată“, utopică nu doar pentru că ar fi normativă.

Conectivitatea dintre globalizare și societatea cunoașterii – ca societate globală –, deși firească, are regularități mult mai sofisticate decât ne permite experiența proiectării strategiilor globale să le prevedem. Dificultatea apare din faptul că societatea cunoașterii este văzută ca o soluție la problemele nerezolvate în istorie, dar și ca asigurare a armonizării dintre natura umană, condiția umană și contextul global, inclusiv natura-mamă (Edvinsson, 2002).

Chiar dacă persistă suspiciunea că, astfel acreditată, societatea cunoașterii supralicitează dezirabilul în fața posibilului, reprezentat de fondul global de creativitate, ne aflăm în situația ideală de a depăși, între altele, nevrozele lumii preglobale, de la misticism până la suprarealism politic. Dacă astăzi contrareacțiile la societatea globală iau forma recalibrată a spaimelor încercate în istorie, nu constituie decât un semn că societatea cunoașterii – ca fundament al globalizării – este vie, dislocă articulațiile lumii preglobale. Conflictul – reperabil oriunde – este și expresia violentă a unei lumi – cea preglobală – clădite pe reflexe de adversitate. Această lume este condamnată, chiar brutal și irevocabil, să lase locul liber lumii globale, ca suport al competiției.

Decăderile imaginate ale viitorului prin exces al cunoașterii sunt, de cele mai multe ori, inventate pentru a satisface pasiunile apocaliptice (Fukuyama, 2005). Sigur, accidentele sunt posibile, înclinațiile nestăpânite rațional se reproduc oricum, interesele obscure vor confisca în

continuare bunuri, mai ales idei, dar în mod generic societatea cunoașterii va crea mediul propice lucrurilor bine făcute. Modificările de conștiință în sens pozitiv vizează nu doar pe fiecare individ sau comunitate în parte, ci omenirea în ansamblu. Lumea va fi, evident că nu deodată și pretutindeni, responsabilă în raport cu inserția ei în sistemul global. Pare un exces de optimism, deși cred că, în realitate, evoluția societății cunoașterii, ca orice altă formulă de societate postideologică, este dijmuită de un exces de conservatorism ereditar ce refuză *de facto* înnoirea pentru că strică obișnuințe.

Dacă ținem seama de practicile tranșante în gestionarea economiei pe cale de a se globaliza, deviate în ceea ce privește esența globalizării, marcate de hegemonismul unei părți care controlează toate celelalte părți ale întregului global și gestionează discreționar puterile globale –, economice, politice, științifice, ener-getice, militare, culturale etc. – societatea cunoașterii este pândită și ea încă de deturnări majore. Asemenea globalizării, societatea cunoașterii, ca societate globală (altfel nici nu ar avea sens decât ca exercițiu retrograd de falanster), în loc să declanșeze a doua modernitate (Beck, 2003), poate fi un simplu, dar periculos cluster de civilizație. Acesta ar tranșa definitiv falia dintre un centru autosuficient și o periferie extinsă la maximum, condamnată la subdezvoltare, chiar și sub formula blândă a imitației, subalterne și reproducătoare a alterității pe axa progresului.

Nu alte motive au determinat Uniunea Europeană să adopte Strategia de la Lisabona, prin care să-și targeteze pe termen mediu standardul de societate bazată pe cunoaștere. În felul acesta s-a acceptat provocarea ca UE să fie adevărata societate bazată pe cunoaștere pentru că se fondează pe o aproximare avansată a globalizării (Archibugi, Lundvall, 2001). Ea are elemente funcționale și în ceea ce privește prefigurarea societății globale în maniera – cumva totuși ezitantă – a uniunii politice.

Încercarea europeană de societate bazată pe cunoaștere are datele inițiale ale unei căi de succes pentru că aduce la bară întregul set de valori actuale care trebuie să facă dovada capacității de a refonda atitudinile și practicile într-un mod specific societății globale.

Al treilea referențial: paradigmele recesive

Pare limpede că valorile derivate din clivajele operate de revoluțiile naționale și industriale care au debutat acum două-trei secole conservă atitudini și practici ale unei lumi obsedate de fragmentarism și mecanicism, ca și

de adversitate și dezechilibru de forțe. Aceste valori – evident că și multe altele – au o problemă de inserție în corpul complet în alt fel alcătuit al lumii globale. Ele nu trebuie, fără excepție, să devină recesive, după cum nu trebuie să genereze cu necesitate idiosincrasie la schimbare (Brzezinski, 2005). Valorile lumii preglobale își pierd sau își modifică relevanța în reperatele esențiale ale lumii globale. Bunăoară, valoarea, nu doar simbolică, a suveranității, ca marcă a lumii preglobale, exemplifică perfect procesul transformațional al valorilor. Suveranitatea este o haină a părții (evident că și suport al adversității) într-un întreg sugestiv al lumii preglobale. Simbolurile și memoria suveranității (Huntington, 2004), mai ales susținute național, blochează, uneori violent, extensia simbolurilor lumii globale. Este suficient să ne referim, pentru a ilustra acest aspect, doar la atitudinea britanică față de moneda euro, dar și la recente evoluții în privința avansării spre o uniune politică prin adoptarea unui tratat de instituire a unei constituții pentru Europa.

Pare să fie, în drumul către o societate globală, un conflict acerb între seturile de valori ale lumii preglobale și cele ale lumii pe cale de a fi globală. Societatea cunoașterii – ca aproximare a societății globale – nu este ferită nici ea de riscuri, blocaje, ambuscade, deturnări, lag-uri etc. Uniunea Europeană oferă cel mai semnificativ exemplu în această privință. Strategia de la Lisabona nu doar că trenează, ea este adesea pusă la îndoială, este împinsă către sensuri și obiective exclusiv randamentale, după specificul – care de ce trebuie neapărat imitat? – al societății hegemonice actuale, reprezentată de SUA. În loc să urmeze trendul presupus de formula europeană de societate globală, instrumentalizarea Strategiei de la Lisabona se orientează după analizele comparative cu modelul american, care, în fond, este formula cea mai fidelă, de tip exclusiv randamental, a unei societăți preglobale în formula sa maximală. Modelul american pare de succes din perspectiva eficienței productive și inovative raportate la semnificațiile setului de valori ale lumii preglobale. Or, la limită, ce sens mai are, de exemplu, randamentul justificat aproape exclusiv pe externalități enorme, ca și pe mecanisme de transfer fără echivalență al valorii adăugate din restul lumii către SUA prin intermediul dolarului ca monedă unică de rezervă? (să ne amintim povestea petrodolarilor). După cum ce trănicie are și ce confort oferă modelul care adoptă principiul semnat de „zidul morții”, numărul de circ reprezentat de riscul asumat de un motociclist de a alerga fără încetare pe interiorul zidurilor unui turn? Oprirea, în plină viteză, a

motorului ar fi fatală! În acest caz emblematic ne aflăm într-o lume unidimensională, dependentă exclusiv de mecanism, supusă fatal riscului. Este o lume a epuizării inerente a resurselor, deprimată de regula vitezei și obsedată de sfârșitul puterii de a rezista pe traiectorie. Bătălia pentru tendință complică până la blocaj mișcarea, alergarea mai multor motocicliști pe aceeași pistă circulară fiind greu de executat, chiar de închipuit.

În mod paradoxal, SUA se află în situația de a contrazice imaginea lor istorică, de țară promotore a libertăților și democrației, punând acum sub semnul întrebării orice altă opțiune diferită, mai ales politică, de a lor. Faimoasa ideologie artificială a corectitudinii politice augmentează senzația de alunecare spre lumea unidimensională. Uniformizarea atitudinilor, ca semn al gândirii șapirografe, nu este nicidecum suportul globalizării, ci expresia năucitoare a confiscării hegemonice a puterilor globale.

Societatea cunoașterii, ca societate globală, ori se întemeiază pe un set propriu de valori (adversitatea înlocuită de competiție, de exemplu), ori rămâne o formă fără fond, ca multe altele, a lumii preglobale extensive (când adversitatea chiar simulează competiția).

Competiția, având reguli de joc, este mai puțin costisitoare decât adversitatea irațională și ireductibilă. Adversitatea elimină definitiv jucători, în timp ce competiția repune mereu trofeul în joc pentru toți jucătorii. Competiția este umană, față de adversitate, care se reproduce pe fundamente pre- și postumane. Adversitatea are mobilități exclusiv materiale, sublimate de putere, iar competiția oferă șansa reperelor spirituale recognoscibile în umanizare (Dinu, 2004).

Adversitatea, inclusiv sub formula concurenței eliminatorii, confiscă inteligența, concentrează, prin migrarea creierelor, performanța, față de competiție, care emană șanse egale de reușită, oriunde, democratizând puterea și difuzând capacitatea de inovare, ca și prosperitatea. Competiția, ca principiu ordonator al lumii globale în varianta de societate a cunoașterii, progresează prin distrugere creatoare, în timp ce adversitatea, ca principiu ordonator al lumii preglobale, sacrifică, scoate din circuit, elimină, entropizează, reciclează crize, actualizează apocalipsa etc.

Postreferențialul valoarea-om

Într-un fel nesperat, societatea globală readuce omenirea la condiția naturală de a depinde de propria-i resursă inepuizabilă – inovativă inclusiv în materie de libertăți –, gândirea, cunoașterea. În fapt, este vorba de o

adevărată întoarcere către sine a lumii, marcată ca stadiul său global de existență, când sunt resuscitate tentativele renescentiste de a centra trăsăturile societății pe valoarea-om.

Ceea ce face ca orice concept generic, de tipul societății cunoașterii, să presupună aderența dincolo de rațional, cum s-a întâmplat cu socialismul sau comunismul, este calitatea acestuia de a stimula dezvoltările conjecturale cu ambiții ideologice. Proiecția premiselor, când se produce dincolo de condiția de a se raporta totul la reperele posibile, cu măsura exactă a puterilor disponibile, eșuează în utopie. Nu puține sunt acum, bunăoară, tentațiile de a rezolva orice prin globalizare, acest lucru nefiind cu nimic diferit de practica de a încălca excesiv conjectural cu potențe comunismul, adevărata cauză a scufundării sale surprinzătoare.

Ca orice altă proiecție societală, societatea cunoașterii este și ea voluntarist acreditată cu așteptări mai mari decât poate să satisfacă. Chiar în cel mai pervers mod posibil, globalizarea este suspectată de funcții supranormale și în privința capacității de a rezolva problemele specifice lumii preglobale, de tipul sărăciei, subdezvoltării etc. Evident că aici se practică un truc puțin vizibil pentru neinițiați: se induce ideea continuității principiului ordonator al lumii, ordinea impusă din perspectiva interesului părții mai potente, adică, simplu spus, în stilul caragialean, se modifică oarece, dar în fond nu se schimbă esența.

Adevărul este că, în măsura în care se trece la proiectul unei societăți globale – în varianta funcțională de societate a cunoașterii –, nu se sugerează măcar o linie de continuitate a practicilor, instrumentelor, atitudinilor și viziunilor. Dacă ar fi așa, soluția așteptată la problemele nerezolvate ale lumii preglobale ar fi iluzorie, după cum efortul, și intelectual, și general, ar fi inutil în absența producerii schimbării.

Înțelegerea modului diferit de a se opera într-o societate a cunoașterii face posibilă chiar funcționarea societății cunoașterii, în perioada distinctă a lumii

globale, ba chiar se marchează categoric cenzura dintre lumea preglobală și lumea globală. Desigur, este nevoie să se producă salturi în înțelegerea noastră, să se internalizeze cu adevărat modelul explicativ al lumii globale pentru ca el să devină efectiv realitate. De altfel, ar fi o eroare contrariantă să vorbim de societatea cunoașterii fără să se ajungă la internalizarea într-o masă critică a indivizilor, a semnificațiilor definitorii ale noului model societal. Altfel, am vorbi despre ceva ce se produce de la sine, ceea ce este și absurd, și catastrofal pentru sensul conceptului de cunoaștere, ba chiar ar anula distincția omului în interiorul naturii vii.

Lucrurile încă nu s-ar încurca prea mult dacă nu ar fi depășită cu frecvență alarmantă o altă manieră de a aborda realitatea societății cunoașterii: proiectarea sa tehnicistă, limitată la suportul material al informației, inclusiv cu grozăvia de a idolatriza gândirea artificială. Această atitudine demiurgică teoretizată, ca determinant al societății cunoașterii, reprezintă faza perversă a manifestării principiului lumii preglobale, hrănit de mecanicism și maniheism.

Societatea cunoașterii va fi oricum expresia creativității umane marcate de regulile sistemelor vii (Prigogine, Stengers, 1997), iar nu a sistemelor funcționale cu inerțialitate energofagă sau cu reproductibilitate de tip *top down* (Penrose, 1998). Într-un fel direct, societatea cunoașterii este oricum infinit mai mult decât instrumentarul său, fie el și *World Wide Web*, după cum societatea cunoașterii nu poate fi, cum spuneam mai sus, o altă nouă lume minunată.

Ca și societatea globală căreia îi dă substanță, societatea cunoașterii nu are cum să fie, respectându-și esența, o utopie, chiar dacă ea ne indică un ideal societal demn de sacrificiu pentru a-l atinge.

Evitarea globaltopiei ce se insinuează nu este doar necesară, ci trebuie să fie posibilă tocmai prin internalizarea specificului societății cunoașterii. Chiar prin respectarea limitelor umanității de a fi progresivă ea însăși, având în vedere faptul demonstrat istoric că natura – inclusiv cea umană – nu face salturi.

Notă

⁽¹⁾ Ideile din acest articol constituie contribuția mea („Societatea cunoașterii. O perspectivă postreferențială asupra resurselor”)

la volumul „Societatea cunoașterii”, editor Ion Gh. Roșca, apărut în 2006 la Editura Economică.

Bibliografie

- Archibugi, D., Lundvall, B.A. (2001). *The Globalizing Learning Economy*, Oxford University Press, Oxford
- Beck, U. (2003). *Ce este globalizarea? Erori ale globalismului – răspunsuri la globalizare*, Editura Trei, București
- Brzezinski, Z. (2005). *Marea dilemă. A domina sau a conduce*, Editura Scripta, București
- Damasio, A.R. (2004). *Eroarea lui Descartes. Emoțiile, rațiunea și creierul uman*, Editura Humanitas, București
- Dinu, M. (2004). *Globalizarea și aproximările ei*, Editura Economică, București
- Edvinsson, L. (2002). *Corporate Longitude. Navigating the Knowledge Economy*, Book House Publishing, Stockholm
- Fukuyama, F. (2005). *Viitorul nostru postuman. Consecințele revoluției biotehnologice*, Editura Humanitas, București
- Groupe de Lisbonne (1995). *Limites à la compétitivité. Pour un nouveau contrat mondial*, La Découverte, Paris
- Huntington, S.P. (2004). *Cine suntem? Provocările la adresa identității naționale americane*, Editura Antet, București
- Penrose, R. (1998). *Incertitudinile rațiunii. Umbrele minții*, Editura Tehnică, București
- Prigogine, I., Stengers, I. (1997). *Între eternitate și timp*, Editura Humanitas, București